

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის
თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
იურიდიული ფაკულტეტი

სამართლის ჟურნალი

№1, 2021

უნივერსიტეტის
გამომცემლობა

დასრა: მომავალი გლობალური მართლწესრიგი**

ოცი წლის წინ, იურისტების სამყაროში, თითქმის არავინ საუბრობდა გლობალიზაციის შესახებ. უცაბედად – სულ მცირე, ეს უცაბედად გამოიყურება – გლობალიზაცია და გლობალური მართლწესრიგი ყველას პირიდან გაისმის. კონფერენციები, სიმპოზიუმები, ტექსტები და ზოგადი აღზნებაც შეეხება ამ საკითხს.¹ იბეჭდება წიგნები და სტატიები, მთელი ჟურნალებიც კი, სათაურში სიტყვა „გლობალიზაციით“. ნაწილობრივ, ეს უბრალოდ მოდურობითაა განპირობებული; მაგრამ, ასევე მოდურობაზეც უფრო მეტია – ეს არის პასუხი თანამედროვე სამყაროში რაღაც ნამდვილზე და მნიშვნელოვანზე.

ვიდრე წინ წავინევდეთ, აუცილებელია ვიკითხოთ თუ ზუსტად რას ვგულისხმობთ გლობალიზაციით. რასაკვირველია შეუძლებელია ამ სიტყვის მყარი და სწრაფი განმარტება. ძირითადი მნიშვნელობა ასახავს ცვლილებას მასშტაბსა და ადგილმდებარეობაში. ტერმინი გულისხმობს მოძრაობას, დიფუზიას, გავრცელებას ლოკალური დონიდან და ლოკალური შედეგებიდან იმ დონეებზე და შედეგებზე, რომლებიც მსოფლიო მასშტაბისაა ან, უფრო ხშირად, რომლებიც, გარკვეული სახით გადასცილდებიან ეროვნულ საზღვრებს. ზუსტად რისი გავრცელება და დიფუზია ხდება და თუ როგორ ახდენენ ეს ცვლილებები გლობალურ მართლწესრიგზე ზეგავლენას, არის სწორედ ის საკითხი, რასაც ზოგადად მინდა შევეხო ამ ნაშრომში.

გლობალიზაცია, რასაც არ უნდა ნიშნავდეს, შეეხება მოძრაობას – გამოსახულებების, საქონლის, იდეების – სახელმწიფოთა საზღვრებს გადასწვრივ და, ამ შემთხვევაში, ოკეანეთა და მთების ბარიერების გადასწვრივ. ჯონ დონის პერიფრაზს თუ მივმართავთ, გლობალიზაცია გულისხმობს, რომ არც ერთი კაცი, ქალი ან ერი აღარ არის იზოლირებული. აღარ არსებობს განცალკევებული სამეფო. ფაქტობრივად, ოცდამეერთე საუკუნის დასაწყისში, მხოლოდ რამდენიმე განდეგილი თუ მოიძებნება.

სავაჭრო ურთიერთობები ტომებს, ჯგუფებსა და ქვეყნებს შორის სულაც არ არის სიახლე ადამიანური მოდგმის ისტორიაში. მაგრამ სიახლეა მსოფლიო ეკონომიკის სრული ზომა და წილი, განკუთვნილი ტრანსნაციონალური ვაჭრობისათვის. მსგავსად ამისა, ხალხი ყოველთვის მოძრაობდა; იდეები, გამოსახულებანი, რელიგიები და ავადმყოფობები ყოველთვის მოგზაურობდნენ კულტურიდან კულტურისკენ. მაგრამ ხალხის და ცნებების

* სტენფორდის უნივერსიტეტის პროფესორი, სამართლისა და საზოგადოების ასოციაციის ყოფილი პრეზიდენტი, სამართლის სოციოლოგიის კვლევითი კომიტეტის ყოფილი პრეზიდენტი, ამერიკის სამართლის ისტორიის საზოგადოების ყოფილი პრეზიდენტი, ხელოვნებისა და მეცნიერების ამერიკული აკადემიის წევრი, მრავალი უნივერსიტეტის საპატიო დოქტორი.

** ნაშრომი თარგმნილია შემდეგი გამოცემიდან: Friedman, Lawrence M.: „Erewhon: The Coming Global Legal Order“, in: *Stanford Journal of International Law*, Vol. 37, 2001: 347-364. ნაშრომის სათაური არის ერთგვარი ალუზია ინგლისელი მწერლისა და კრიტიკოსის, სემუელ ბატლერის წიგნზე – *Erewhon: or, Over the Range, 1872*. სათაურის პირველი სიტყვა, უკუღმა წაკითხვისას, იკითხება, როგორც „არსად“ (თუმცა თანხმობენ მონაცვლებულია). სათაურის ქართულ თარგმანში შენარჩუნებულია ნაშრომის ავტორის ეს ჩანაფიქრი.

¹ ლიტერატურა საკმაოდ მზარდია. განსაკუთრებით მინდა ვახსენო შემდეგი ორი ნაშრომი: Röhl, Klaus F. / Magen, Stefan: „Die Rolle des Rechts im Prozeß der Globalisierung“, in: *Zeitschrift für Rechtssoziologie*, Band 17 (1), 1996: 1-57.; და Shapiro, Martin: „The Globalization of Law“, in: *Indiana Journal of Global Legal Studies*, Vol. 1 (1), 1993: 37-64.

თანამედროვე დიფუზია სავსებით განსხვავებულია. გარკვეულწილად, ის უფრო მეტად ინდივიდუალურია; მიგრაცია აღარ არის ხალხების მიგრაცია, არამედ ის ხალხის მიგრაციაა.² მილიონობით ადამიანმა, სწორედ ცალკეული შემსვლელის სახით ან მცირე ოჯახური ჯგუფით, მიმართა მიგრაციას ისეთ ქვეყნებში, როგორებიცაა ამერიკის შეერთებული შტატები ან არგენტინა. თანამედროვეობამდე მოსახლეობის მოძრაობა დამახასიათებელი იყო მხოლოდ ეგრეთ წოდებული „მიგრაციული ქვეყნებისთვის“; დღეს კი ყოველი მდიდარი და განვითარებული ქვეყანა არის სამიზნე იმ ხალხისთვის, რომელიც ტოვებს უფრო ღარიბ სამშობლოს.

ტრანსპორტირებისა და კომუნიკაციათა ტექნოლოგიების სასწაულებრივი განვითარება შესაძლებლად აქცევს თანამედროვე დიფუზიას. ეს ტექნოლოგიები გლობალიზაციის ინსტრუმენტები ან ხელსაწყოებია. რადიოს, ტელევიზიის, სატელეფონის, ავტომობილების, მატარებლების და თვითმფრინავების გარეშე ვერავინ ისაუბრებდა გლობალიზაციაზე. ინტერნეტი ახლა გლობალიზაციას სულაც ახალ განზომილებას მატებს. მსოფლიო მასშტაბით შესაძლებელია შეტყობინების გაგზავნა ნანონამებში. ფიზიკური გადაადგილება კი შეუდარებლად უფრო სწრაფია, ვიდრე ეს იყო არც ისე დიდი ხნის წინ. ჟიულ ვერნმა „80 დღე დედამიწის გარშემო“ 1873 წელს დაწერა; ახლა კი, თუ საჭიროა, მსოფლიოს შემოვლა დაახლოებით ერთ დღეში შეუძლია ყველას.

გარკვეული თვალსაზრისით, გლობალიზაცია სულაც არ მოითხოვს ხალხისგან რაიმე მიმართულებით გადაადგილებას ან სულაც ტახტებიდან თუ სკამებიდან ადგომას. გლობალიზაცია, რის დამტკიცებასაც შევეცდები, არის უფრო მეტად კულტურული ფენომენი. სცენები, გამოსახულებანი და იდეები დიდი სისწრაფით მოგზაურობენ უგრძესი დისტანციების გადასწვრივ და შეიძლება ტელევიზიის მეშვეობით, ასე ვთქვათ, შენათონ პირდაპირ ადამიანის ტვინში. ტელევიზია ახდენს თავის ჩანერგვას მილიონობით ან სულაც მილიარდობით ოჯახში. ინტერნეტსაც აქვს პოტენციალი, განვითარებულ სამყაროში ყველა დააკავშიროს ყველასთან; ის უკვე არის საცავი მილიარდობით ინფორმაციისა; და ის გაცილებით უფრო მეტი ზეგავლენის მომხდენია, ვიდრე ტელევიზია ან მასობრივი მედიის სხვა საშუალებები. ინტერნეტის მეშვეობით შეიძლება საუბარი; საქონლის ყიდვა და გაყიდვა; მსგავსად მოაზროვნე ხალხთან კონტაქტი. ინტერნეტის კულტურული და სოციალური ზეგავლენა პოტენციურად განუზომელია.

I. გლობალიზაციის ცნება: ვაჭრობა, კულტურა და მოხმარება

წარმოვიდგინოთ, რომ დავინტერესდით იმით, თუ ფაქტობრივად რის გლობალიზებას ახდენს გლობალიზაცია; რა არის შინაარსი საზღვრების გადაცდენის ამ პროცესისა? ყველაზე აშკარა პასუხია ვაჭრობა. გლობალიზაცია ეკონომიკურია. ის არის საერთაშორისო ბიზნესი, საერთაშორისო ტრანზაქციები, საერთაშორისო ყიდვა და გაყიდვა, და გარიგებები. ის არის ნავთობის ტანკერები საუდის არაბეთიდან, სათამაშოებითა და ტელევიზორის კომპლექტით გავსებული სატვირთო გემები ტაივანიდან, ფეხსაცმელები და ქურთუკები ინდონეზიიდან, ხორბალი და ნიგოზი ამერიკის შეერთებული შტატებიდან. ის, სულ უფრო და უფრო, არის სამფლობელო დიდი მულტინაციონალური კორპორაციებისა, იმ კომპანიებისა,

² ცხადია, ჯერ კიდევ არის მაგალითები მასობრივი მიგრაციებისა – კერძოდ, უმწეო და უბედური დევნილებისა, ისეთ ადგილებში, როგორებიცაა კოსოვო და ცენტრალური აფრიკა.

რომლებიც არიან ყველგან და არსად. ეს კომპანიები ოპერირებენ ათობით ქვეყანაში და მთელი დედამიწის მასშტაბით აქვთ ოფისები, ქარხნები, ბიზნეს წარმომადგენლობები და დისტრიბუციის ცენტრები.

მეორე პასუხი კითხვაზე, თუ რისი გლობალიზება მოხდა, არის ადამიანური კაპიტალი – ხალხი, სხვა სიტყვით რომ ითქვას. ჩვეულებრივი ადამიანები, მენარმეები, ელიტური დამსვენებლები, ტურისტები, დევნილები, იმიგრანტები, ემიგრანტები სწრაფად შედიან და ტოვებენ საკუთარ ქვეყანას, მოძრაობენ მსოფლიო მასშტაბით.

ვაჭრობა და ადამიანური კაპიტალი, უეჭველია, გლობალიზაციის ცენტრალური ასპექტია, მაგრამ ორივე, თავის მხრივ, დამოკიდებულია გლობალური კულტურის აღმოცენებაზე. სწორედ აქედან მომდინარეობს ყოველივე დანარჩენი. იდეების, გამოსახულებების, ქცევის მოდელთა და სააზროვნო პროცესების გაზიარება შეიძლება მსოფლიო მასშტაბით – უდავოდ მსოფლიოს განვითარებულ ნაწილში და სულ უფრო მეტად ყველგან. ეს გლობალური კულტურა უპირატესად მომდინარეობს განვითარებული ქვეყნებიდან და „დასავლეთიდან“ ვრცელდება აღმოსავლეთისა და სამხრეთისაკენ. ბერტრანი გლობალიზაციას განმარტავს, როგორც „იმ კულტურული, პოლიტიკური და ეკონომიკური მოდელების აგრესიულ გავლენას, რომლებიც პირველი სამყაროს ქვეყნებშია წარმოშობილი ... და სულ უფრო მზარდად თავსმოხვეულია ქვეყანათა დიდი უმრავლესობისთვის“.³ რასაკვირველია, გარკვეული მოძრაობა არსებობს სხვა მიმართულებითაც, მაგრამ გლობალიზაციის კულტურული ასპექტები განსაკუთრებულად მომდინარეობს დასავლეთის განვითარებული სამყაროდან.

ახალი გლობალური პოპულარული კულტურა აირეკლება და გადაიცემა მედიის მეშვეობით – ყველაზე მეტად ტელევიზიით. ტელევიზია ავრცელებს გამოსახულებებს მსოფლიო მასშტაბით, შემპარავად და უხილავად, და ცვლის ყოველ კულტურას, რომელსაც ის ეხება. სატელევიზიო პროგრამები, რომლებიც განსახიერებენ გლობალურ კულტურას და რომლებიც გადაიცემა მთელი დედამიწის მასშტაბით, მეტწილად გასართობი ხასიათისაა – კომედიები, სათამაშო შოუები, პოლიციური და დეტექტიური დრამები, ტოკშოუები, სპორტული ღონისძიებები, და ეს ყოველივე საკმაოდ ხშირი შუალედით წყდება სარეკლამო რგოლებით. ტელევიზია ასევე დიდ დროს და ყურადღებას უთმობს „ახალ ამბებს“, თუმცა სულ უფრო რთულდება ახალი ამბებისა და გასართობი გადაცემების ერთმანეთისგან განსხვავება.

მაშინ, როცა პოპულარულ პროგრამებს აქვთ ნებისმიერი ფორმა და ზომა, ისინი მაინც განსაზღვრული იდეოლოგიის მატარებელია – იგულისხმება შინაარსი და გზავნილი. სინამდვილეში, ეს გზავნილი დიდად არც განსხვავდება სარეკლამო რგოლის გზავნილისგან. ეს არის მომხმარებლობის, ინდივიდუალიზმის, მოცალეობის, თავისუფალი დროით ტკბობის შესახებ გზავნილი. ზოგადად რომ ითქვას, ტელევიზია აღწერს მხიარულების, თრთოლვის, იდუმალების და თავგადასავლის სამყაროს. ის არის სელებრიტების, მდიდრებისა და ცნობილების, ახალგაზრდებისა და მშვენიერების სამყარო, იმ ხალხისა, ვინც ცხოვრობს ამაღლევბელი, ზოგჯერ ტრაგიკული, მაგრამ არცთუ მოსაწყენი ცხოვრებით. ამ გამოსახუ-

³ Bertrand, Marie-Andrée: „Le droit comme instrument de mondialisation“, in: Feest, Johannes (ed.): *Globalization and Legal Cultures*, Oñati: International Institute for the Sociology of Law (Oñati Papers: 7), 1999: 113-139, 113-114.

ლებებში თითქმის არასდროს აირეკლება დედამიწის ხალხთა დიდი უმრავლესობის სანყალობელი, ყოველდღიური ბრძოლა.

ეს პროგრამებიც, მეტწილად, სწორედ დასავლეთში იქმნება და აჩვენებს სტილის, ჩაცმის, ქცევის დასავლურ წესს. ზოგიერთი პოპულარული პროგრამა სხვა ადგილიდან მომდინარეობს – მაგალითად, ლათინური ამერიკის ტელესერიალები – მაგრამ ისინი დიდად არ განსხვავდება ამერიკის შეერთებულ შტატებში შექმნილი პროგრამებისგან. მრჩება შთაბეჭდილება, რომ ადგილობრივი პროგრამების დიდი ნაწილი ისეთ ქვეყნებში, როგორებიცაა ინდოეთი ან ეგვიპტე, იზიარებს, სულ მცირე, ზოგიერთ თემასა და ასპექტს მათი დასავლური ანალოგებისგან. ნებისმიერ შემთხვევაში, ამ პროგრამებს უწევთ კონკურენცია მათ დასავლურ მეტოქეებთან.

ტელევიზია უზომოდ პოპულარულია თითქმის ყველა სუსტად განვითარებულ ადგილას. უეჭველია, ყველაზე უფრო ყურებადი პროგრამა დღევანდელი მონაცემებით არის „მაშველები“ (Baywatch). ეს ამერიკის ერთ-ერთი საჩუქარია მსოფლიოსთვის. პროგრამა შეეხება საკმაოდ მიმზიდველი გარეგნობის ახალგაზრდებს, რომლებიც სანაპიროზე აქეთ-იქით დარბიან, საცურაო კოსტიუმებში გამოწყობილნი. მისი პოპულარობა ადვილი ასახსნელია. მას აქვს აშკარა, თუმცა კი რბილი სწრაფვა ადამიანური ვნებისკენ. ამას გარდა, ის აჩვენებს მხიარულობის, მოცალებობის, მზის სხივების სამყაროს, რაც დროდადრო მეტ-ნაკლებად სერიოზული პრობლემითაა შეჩერებული, რომელიც, პროგრამის ბოლოს გადაიჭრება კიდეც. მაგრამ ძირითადი გამოსახულებებია ტანადობა, ახალგაზრდობა, მშვენიერება, თავისუფალი დრო, გართობა და სექსის ჯანსაღი ენერჯია. ეს სატელევიზიო გამოსახულებანი წარმოუდგენლად მაცდურია. ისინი გადაიქცნენ ქცევის მოდელად. უცხოურმა სატელევიზიო პროგრამებმა გოგოები აქციეს ბულემიის მსხვერპლებად ფიჯიზე – სადაც ერთ დროს სიმსუქნე მშვენიერებად ითვლებოდა – ისე სასონარკვეთილად სურთ მათ გახდომა.⁴ შეუძლებელია იმის თქმა, თუ რამდენი ადამიანი იღებავს თმას, იცვლის ჩაცმის სტილს ან ითვისებს ახალ ჩვევას იმ ხატების გამო, რასაც ტელევიზიით ხედავენ. ეს პროგრამები, მსოფლიო მასშტაბით, ალაგზნებენ შურისა და სურვილის კულტურას.

ფილმები კიდეც სხვა მედიუმია პოპულარული კულტურის. ისინი შეერთებული შტატების წარმატების ისტორიაა; მსოფლიოს უმეტეს ნაწილში, ის ფილმები, რომელთაც მოაქვთ უმეტესი შემოსავალი და იზიდავენ ყველაზე დიდ აუდიენციას, სწორედ შეერთებული შტატებიდანაა. ქვეყნიდან ქვეყანაში, შეერთებულ შტატებში გადაღებულმა ფილმებმა თითქმის გამოიწვია ადგილობრივი წარმოების მიღევა. შეერთებული შტატები უნდა იყოს მსოფლიო ოსტატი მაცდური კინემატოგრაფიული ხარახურის სფეროში. გერმანელები, ფინელები, იაპონელები, გვატემალელები გროვდებიან კინოთეატრებში, რომ იხილონ კლინტ ისტუდის ან ბრიუს უილისის უახლესი ფილმი. ყველაზე მეტი შემოსავლის მომტანი ფილმი 1991 წელს არგენტინაში იყო „ტერმინატორი 2“; ეგვიპტეში – „ცეკვები მგლებთან“; შვედეთში კი – „ლამაზი ქალი“.⁵ რამდენიმე წლის შემდეგ დაინერა, რომ შეერთებული შტატები „აკონტროლებს არასრულ 85% მსოფლიო კონო ბაზრისა და 90% ევროპული კინო ბაზრისა“; 100 ფილმიდან 88 ტოპ ფილმი 1993 წელს იყო შეერთებული შტატებიდან.⁶

⁴ Goode, Erica: „Study Finds TV alters Fiji Girls' View of Body“, in: *N.Y. Times*, May 20, 1999: A17.

⁵ Barber, Benjamin R.: *Jihad vs. McWorld*, 1995: 299.

⁶ Prowda, Judith Beth: „U.S. Dominance in the 'Marketplace Culture' and the French 'Cultural Exception'“, in: *New York University Journal of International Law and Politics*, Vol. 29 (1-2), 1996: 193-210, 200-201.

იყო ეროვნული პროტექციონიზმის მცდელობებიც, კულტურული სახისა – მაგალითად კანადაში, ასევე ევროპის კავშირში. ფრანგული ელიტის ზოგიერთი წარმომადგენელი მონოდებულობა დაიცვას თავისი კულტურა დამპყრობელი ანგლოსაქსებისგან, როგორც მათ სახელდებას ამჯობინებენ. მაგრამ სატელიტებისა და მიმღები თეფშების ეპოქაში კულტურული საზღვრების დაცვა კიდევ უფრო რთულია ფიზიკურ საზღვრებთან შედარებით.⁷ ძირეული პრობლემა ისაა, რომ ფრანგულ აუდიენციას მოსწონს ამერიკული ფილმები, ამერიკული მუსიკა, ამერიკული ტელევიზია. თუ დავინტერესდებით მიზეზით, პასუხი იქნება ის, რომ ამერიკელებს კარგად გამოხდით ეს ყოველივე. მათ აქვთ უკეთესი გრძნობა იმისა, თუ რა სახის კულტურული ჯანკფუდი სიამოვნებს ხალხს, ისევე, როგორც ფრანგებს აქვთ მაღალი დონის სამზარეულოსა და პარფიუმერიის უკეთესი აღქმა, ხოლო იტალიელები უშვებენ მსოფლიოში უმშვენიერესად მიჩნეულ ფეხსაცმელებს.

ტექნოლოგია აძლევს კულტურას ეროვნული საზღვრების უგულებელყოფის საშუალებას. ერთადერთი რეალური ზღუდე გლობალური კულტურისთვის არის ენა. მაგრამ ენა უმნიშვნელოა მუსიკისთვის, ასევე მხოლოდ მცირე წინააღმდეგობას უქმნის ტელევიზიასა და ფილმებს, რადგან შესაძლებელია მათი დუბლირება ან სუბტიტრებიტრებით გაშვება. ბევრ ფილმში დიალოგი თითქმის უმნიშვნელოა, ნებისმიერ შემთხვევაში, ექსენთან და თვალსაყვირო სპეცეფექტებთან შედარებით.

გამოსახულებების გავრცელებამ საზღვრებს გადასწვრივ თავისთავად შექმნა განუზომელი განსხვავება მსოფლიოში, თუმცა არ არის ადვილი ამ განსხვავების გადათარგმნა ციფრებსა და სტატისტიკაში. ცხადია, მასმედია შეძლო ძლევამოსილი გავლენის მოხდენა მსოფლიო კულტურაზე. მასობრივი მედიის საშუალებებმა მოახდინეს გავლენა საჭიროებებისა და სურვილების ხასიათზე, მოხმარებისა და მოსალოდნელი მოხმარების ხასიათზე, საქონლისა და მომსახურების მოთხოვნებზე. შედეგად, გლობალური კულტურა არის მაუნყებელი, რომელიც ამზადებს გზას საერთაშორისო ვაჭრობისთვის.

მაგრამ, ვინ მოიხმარს ამ გლობალურ კულტურას? სულ უფრო და უფრო მეტად, მილიონობით ადამიანს აქვს საშუალება იმოქმედოს საკუთარი სურვილების მიხედვით. მეცნიერებამ და ტექნოლოგიამ მოახდინეს წარმოების რეგოლაცია, შექმნეს ინდუსტრიული სამყარო და, როგორც შედეგი, გამოიმუშავეს უზარმაზარი მსოფლიო სიმდიდრე. დარწმუნებით შეიძლება ითქვას, რომ სიმდიდრე ძალიან ცუდად არის განაწილებული ქვეყნებში, და კიდევ უფრო ცუდად – ქვეყნებს შორის. მსოფლიოში ხალხის უმეტესობა ჯერ კიდევ გარშემორტყმულია სიღარიბით და გაჭირვებით, სულდგმულობს ინტერნეტზე წვდომის, საჭაერო ტრანსპორტირებისა ან სულაც ტელევიზიის გარეშე. მათი ყოველდღიური სიცოცხლე არის ბრძოლა ერთი ნატეხი პურისთვის ან ერთი ფიალა ბრინჯისთვის და სახურავისთვის – წვიმისა და ქარისგან დასაცავად.

მაგრამ ძალზე დიდი საშუალო კლასი ჩამოყალიბდა განვითარებულ ქვეყნებში, ევროპასა და ჩრდილოეთ ამერიკაში, ავსტრალიასა და ახალ ზელანდიაში, იაპონიაში, კორეაში, ჰონგ-კონგსა და სინგაპურში, ასევე ისრაელში. ბევრ სხვა ქვეყანაში საშუალო კლასი ასევე სწრაფად იზრდება ზომისა და გავლენის მხრივ. თუნდაც ისეთ ღარიბ ქვეყანაში, როგორც ინდოეთი, სადაც საშუალო კლასი მოსახლეობის მცირე ნაწილს შეადგენს, ეს კლასი მოიცავს ათობით მილიონ ადამიანს. საშუალო კლასის თითოეულ ამ წევრს აქვს დოვლათისა და თავისუფალი დროის განსაზღვრული რაოდენობა; ისინი აღარ ცხოვრობენ

⁷ Friedman, Lawrence M.: *The Horizontal Society*, 1999: 51.

საარსებო საშუალების უკიდურეს ზღვარზე. მათ ცოტა ზედმეტი თანხაც მოეპოვებათ ჯიბეებსა და საბანკო ანგარიშებზე. რაც კიდევ უფრო მნიშვნელოვანია, არის ის, რომ მათ აქვთ დრო ამ ფულის დასახარჯად, სამსახურის შემდეგ, კვირაობით, დღესასწაულებსა და შვებულებებზე. მათი დრო და მოცალეობა გადააქცევს მათ მასობრივ მომხმარებლებად. კერძოდ, მათ აქვთ ხარბი მადა გასართობი საქმიანობისთვის; მოკლედ რომ ითქვას, ისინი არიან მხიარულების მომხმარებლები. ეს უხეში ფაქტი არის ის ძირითადი მამოძრავებელი, რაც წარმართავს გლობალიზაციის ეკონომიკურ ასპექტებს.

მთლიანობაში, დღევანდელი ვაჭრობა მეტად განსხვავებულია იმ დროის ვაჭრობისაგან, როდესაც დასავლეთი ფლობდა კოლონიებს და ლებულობდა აბრეშუმსა და სუნელებს აღმოსავლეთიდან. უდავოა, სხვადასხვა ქვეყანა კვლავ ყიდის სხვადასხვა საქონელს – სპილენძი შედის ჩილედან იმ ქვეყნებში, სადაც ის არ იწარმოება. ქვეყნები მაღალი მთებითა და უძველესი საკათედრო ტაძრებით კვლავ ყიდიან თავიანთ მშვენიერებას და ისტორიას ტურისტებზე. გადაუმუშავებელი მასალები მოიპოვება მინაში მათი ადგილმდებარეობიდან და იგზავნება იმ ქვეყნებში, რომელთა საკუთრებასაც შეადგენენ ისინი. ზოგიერთი ქვეყანა სპეციალიზდება კომპიუტერებისა და მათი ჩიპების, სხვები კი – ფეხსაცმელების, პერანგების და დასალუქი ცვილის წარმოებაზე. მაგრამ ვაჭრობა ასევე იმართება საქონელთა და სურვილების ერთიანობით. მსოფლიო მასშტაბის ლტოლვაა ამერიკული ლურჯი ჯინსების, ნაიკის ფეხსაცმელების ან ყველიანი პიცის მიმართ. თუ კოკა-კოლა ყველგან იყიდება, ეს იმიტომ ხდება, რომ ალბანეთში, ჰონდურასსა და მავრიკში არის ხალხი, ვისაც მოსწონს მისი გემო. „გლობალურ ბაზარზე“, იაპონელები „მიირთმევენ იმ ფრინველის ხორცს, რომელიც ტაილანდშია გასუქებული ამერიკული სიმინდით“; მომხმარებლები „ატლანტის ოკეანის ორივე მხარეზე იმოსებიან იმ ჩასაცმლით, რომელიც ესპანეთშია დამზადებული ჩინური შრომის გამოყენებით, სვამენ ფორთოხლის წვენს, რომელიც მიიღება ბრაზილიური ფორთოხლის კონცენტრატისგან და საკუთარ სახლებს რთავენ კოლუმბიიდან მიღებული ყვავილებით“.⁸ ამ ციტატის აშკარა აზრი არის ის, რომ წარმოება გლობალურია; ხოლო ნაგულისხმევია მომხმარებლობის გლობალიზაცია – ის იდეა, რომ ყველგან მომხმარებლებს სურთ იგივე საგნები ან თითქმის ისეთივე საგნები.

რასაკვირველია არის განსხვავებებიც ქვეყნებს შორის მომხმარებლური სურვილების სინდრომებთან მიმართებით; მაგრამ ნებისმიერ გარდასულ ეპოქასთან შედარებით, მსგავსებანი გაცილებით უფრო გასაოცარია. ძირითადი დინება მიემართება დასავლეთიდან აღმოსავლეთისკენ, მაგრამ არა მხოლოდ. შეგიძლიათ მიირთვათ სუში ბერლინსა ან მაიამიში, ისევე, როგორც ტოკიოში. ამერიკელებს უცნაურად ეჩვენებათ პიცა-ჰატის ხილვა პეკინში, მაგრამ პიცა სულაც არ არის ამერიკული, ის იტალიურია. თუმცა ის ნამდვილად არც არის იტალიური, ის ნეაპოლიტანურია და თავდაპირველად ალბათ მილანშიც ისეთივე ეგზოტიკური იყო, როგორც ბანგოკში. ლურჯი ჯინსი ამერიკული საჩუქარია მსოფლიოსთვის, მაგრამ თავდაპირველად ის მალაროელთათვის შეიქმნა კალიფორნიაში, ხოლო მისი გამოჩენა ნიუ-იორკში, როგორც მოდურობაზე განაცხადისა, უფრო კულტურული დიფუზიის მაგალითია, ისევე, როგორც ის ფაქტი, რომ ლურჯმა ჯინსმა შეძლო მოსკოვისა და ჯაკარტის დაპყრობაც. სწორედ იგივე სახის საქონლისადმი შიმშილი ასაზრდოებს თანამედროვე საერთაშორისო ვაჭრობას; ეს შიმშილი აყალიბებს გლობალური სოფლის თანმხვედრ კულტურას – სწორედ ეს არის ის კულტურა.

⁸ McMichael, Philip: *Development and Social Change: A Global Perspective*, 1996: 1.

ალბათ არანაირი თანამედროვე ფენომენი არ არის ისე მნიშვნელოვანი, როგორც განხილული – მოხმარების მახასიათებელთა გლობალიზაცია. საქონლის, იდეების, გამოსახულებების, მოდელების დიდი ნაწილი ცალსახად ამერიკულია, ეს კი აგულიანებს შეერთებული შტატების იმპერიალიზმზე ან კულტურულ ჰეგემონიაზე საუბარს. მაგრამ „ამერიკანიზაცია“ საკმაოდ შერჩევითია; შეერთებული შტატების კულტურის ბევრ შემადგენელ ნაწილს და ნიმუშს სულაც არ შეუძლია კარგად გავრცელება. კოკა-კოლამ მოიცვა მსოფლიო, მაგრამ ამერიკელების გარდა არავინ მიირთმევს ძირხვენის სასმელს (**Root Beer**). შეერთებული შტატები, რაღაც მიზეზის გამო, ზოგადად საკმაოდ წარმატებულია იმ ხალხის მასების შიმშილისა და გემოვნების დაკმაყოფილებაში, რომლებიც მიიკვლევენ გზას საშუალო კლასისკენ. შეერთებული შტატები იყო საშუალო კლასის პირველი საზოგადოება და პირველი საზოგადოება, რომელშიც ხალხის ფართო მასებს ჰქონდათ გარკვეული საკუთრება, მონაწილეობა ლეზულობდნენ არჩევნებში და მნიშვნელობა ჰქონდათ, როგორც ინდივიდებს.⁹ მასობრივი მოთხოვნილებების აღქმისა და დაკმაყოფილების ნიჭი ამ გამოცდილებიდან უნდა მომდინარეობდეს.

„ამერიკა“, გარდა ამისა, გადაიქცა იმის ერთგვარ სიმბოლოდ, რაც მომხიბვლელია თანამედროვე ცხოვრებასთან დაკავშირებით; და ამდენად, ამერიკული საქონელიც უშუალოდ ამერიკის სიმბოლო გახდა. კერძოდ, ამერიკული კულტურის თავისებურება უჩვეულოდ მიმზიდველია სხვა ხალხისთვის. შეერთებული შტატები არის „გამათანაბრებლების“ ერი; ყველა ცდილობს მდიდრებისა და ცნობილებისგან გადაილოს ცხოვრების სტილი, ხოლო უშუალოდ ეს ცხოვრების სტილი გადმოღებულია ისევ ღარიბებისა და უცნობებისგან. მაგალითად, ლურჯი ჯინსი არის ელევანტურობის და იმავდროულად უკლასობის ნიშანი. ქალაქის მივარდნილი უბნების ჩვევები მუსიკასა და ჩაცმაში აღწევს დაუჯერებელ ადგილებამდე. ჯანკფუდი და როკი უკლასობის განსახიერებაა.

რაც არ უნდა იყოს მისი წყარო და იმპულსი, მოხმარების გლობალური კულტურა არის ფაქტი; ის ყოველი საშუალო კლასის საერთო საკუთრებაა. რასაკვირველია, საკმაოდ სადავო საკითხია, არის თუ არა ეს საერთოობა ზედაპირული ხასიათისა. განვიხილოთ, მაგალითად, იაპონიის შემთხვევა. იაპონელებს აქვთ მანქანები, კომპიუტერები, ცათამბჯენები, კონდიციონერები და ანტიბიოტიკები. ისინი იმოსებიან „დასავლურად“ და ახალგაზრდა იაპონელთა გუნდები ტოკიოში ახრამუნებენ მაკდონალდსის ჰამბურგერებს. მაშინ, შესაძლოა იაპონელები ახლა აღარც არიან დიდად განსხვავებულნი ტიპური ესპანელისგან, შვედისგან ან ამერიკელისგან. მეორე მხრივ, შეიძლება იმის მტკიცებაც, რომ ინტერნაციონალიზმისა და მოდერნულობის მოკაზმულობა უბრალო ფასადია, მხოლოდ გარეგნული ელვარება; არსებობს იაპონური ბირთვი, რომელიც საფუძვლიანად განსხვავებული და უცვლელი რჩება. ეს მართლაც ასეა თუ არა, რთული ემპირიული საკითხია და, ასევე, ინტერპრეტაციის საკითხი: როგორ უნდა გაიზომოს „იგივეობა“ ან „განსხვავებულობა“ და რა წონა უნდა მიეცეს კულტურისა და ქცევის ფენომენს. ჩემი პირადი მოსაზრებაა – და ეს მხოლოდ ვარაუდია – რომ კულტურა იმაზე უფრო არამყარი და ცვალებადია, ვიდრე ეს უმეტესობას მიაჩნია. თუ იცვამთ თანამედროვედ, იკვებებით თანამედროვედ, იყენებთ თანამედროვე ხელსაწყოებს, მაშინ გადაიქცევით კიდევ თანამედროვედ. თქვენი სააზროვნო პროცესები გარდაუვლად

⁹ იხ.: Friedman, Lawrence M.: *A History of American Law*, 2nd ed. 1985.

იცვლება.¹⁰ ვერავინ იტყვის, რომ იაპონია ოცდამეერთე საუკუნის გარიჟრაჟზე გახდა საფრანგეთის ზუსტად მსგავსი. ყველა, ვისაც გაუტარებია დრო ორივე ამ ქვეყანაში, შეამჩნევს მრავალი სახის განსხვავებას. მაგრამ არის დღევანდელი იაპონია დღევანდელივე საფრანგეთის უფრო მსგავსი, ვიდრე ძველი, ქალბატონ მურასაკის ან კიოტოს კარის ფეოდალური იაპონია? პასუხი, ჩემი აზრით, დადებითია. და დღევანდელი საფრანგეთიც, თავის მხრივ, უფრო მსგავსია დღევანდელი იაპონიისა, ვიდრე კარლოს მარტელის ან ჟაკ ვიიონის საფრანგეთი.

II. სამართლის გლობალიზაცია

თუ ბიზნესი და ვაჭრობა გლობალიზებულია, და ასევეა წარმოებისა და მოხმარების კულტურაც, მაშინ, უნდა არსებობდეს სამართლის გლობალიზებული სექტორიც. თანამედროვე მსოფლიოში სამართალი არის მასიური, ყველგანმყოფი და ყოვლისმომცველი.¹¹ გარკვეული სახის მართლწესრიგი ან სამართლებრივი კულტურა უნდა ოპერირებდეს გლობალურ დონეზე. მაგრამ რისგან შედგება ეს მართლწესრიგი და სამართლებრივი კულტურა?

ამ კითხვაზე პასუხის გასაცემად საჭიროა სიფრთხილე, რომ არ გადავაჭარბოთ გლობალური მართლწესრიგის მნიშვნელობის შეფასებისას. იურისტთა უმეტესობა მყარად ჩაკირულია საკუთარ ჩვევებსა და ტრადიციებში, მაშინაც კი, როდესაც ისინი ტრანსნაციონალური კორპორაციებისთვის მუშაობენ. ისინი მეტწილად განიხილავენ ადგილობრივი მართვის პრობლემებს და ცხოვრობენ საშინაო სამართლებრივი კულტურის სამყაროში. ათასობით იურისტს დღეები გაჰყავს უძრავ ქონებასთან დაკავშირებულ მცირე გარიგებებზე მუშაობაში, ანდერძის შემუშავებაში, წყვილებისთვის განქორწინების საქმეში დახმარებაში, დამნაშავეთა დაცვაში, მცირე და საშუალო ზომის კომპანიათა სახელმძღვანელო დავების მოგვარებაში, შენობასთან მისასვლელი გზისა და მიწების გამო ატეხილი კამათის გადანყვეტასა და სხვა საკითხების მოწესრიგებაში, რაც დაკავშირებულია ერთ კონკრეტულ ადგილმდებარეობასთან. სამართლის სფერო შესაძლოა, გარკვეულწილად, იყოს კიდევ თანამედროვე ცხოვრების სექტორთა შორის უფრო პრიმიტიული და უფრო ნაკლებად გლობალიზებული.

მაგრამ საერთაშორისო სამართლებრივი სექტორი ნამდვილად არსებობს და ის სულ უფრო მზარდი მნიშვნელობისაა. ეს მომდინარეობს საერთაშორისო ვაჭრობისა და ბიზნესის ფაქტებიდან. იქმნება მეტი და მეტი მსხვილი მულტინაციონალური კორპორაცია – კომპანიები, რომლებიც ყველგანაა და არსად, რომლებიც ოპერირებენ ათობით ქვეყანაში და აქვთ ქარხნები, ოფისები, ნარგავები და დისტრიბუციის ცენტრები მსოფლიო მასშტაბით. შესაძლებელია ასევე საუბარი „მრეწველობაში გლობალური ასამბლეის ხაზზე“.¹² ადრეულ 90-იან წლებში შეერთებული შტატების კომპანიებს ჰქონდათ 18000-ზე მეტი „შვილობილი

¹⁰ იხ.: Inkeles, Alex: *Exploring Individual Modernity*, 1983; Inkeles, Alex and Smith, David H.: *Becoming Modern: Individual Change in Six Developing Countries*, 1974.

¹¹ Friedman, Lawrence M.: „Is There a Modern Legal Culture?“, in: *Ratio Juris*, Vol. 7 (2), 1994: 117-131. ნაშრომის ქართული თარგმანისთვის, იხ.: ფრიდმანი, ლოურენს მ.: „არსებობს თუ არა თანამედროვე სამართლებრივი კულტურა“, ჟურნალში: *თინათინ წერეთლის სახელობის სახელმწიფოსა და სამართლის ინსტიტუტის მაცნე*, 2006, № 1: 227-247.

¹² Sassen, Saskia: *Losing Control? Sovereignty in an Age of Globalization*, 1996: 7.

კომპანია ოკეანის იქით“; გერმანულ კომპანიებს ჰქონდათ „კიდევ უფრო მეტი“. ¹³ კოკა-კოლის წარმომადგენელმა, რომელიც საუბრობდა სტენფორდის სამართლის სკოლის წინაშე, გამოაცხადა (ერთგვარი მაღალფარდოვნებით), რომ კოკა-კოლა ამერიკული კომპანია კი აღარ იყო, არამედ საერთაშორისო; და მართლაც, ის ოპერირებს ასზე მეტ სახელმწიფოში.

საკმაოდ აშკარაა, რომ სამართლებრივი სფეროს საერთაშორისო სექტორი სწრაფად იზრდება. ამის ერთი ნიშანია ტრანსნაციონალური იურიდიული კომპანიების აღმოცენება. მაგალითად, 1995 წელს, ძველ, უოლ სტრიტის სახელოვან კომპანიას – **Sullivan and Cromwell**, ფილიალები ჰქონდა არა მარტო შეერთებული შტატების ქალაქებში, არამედ ლონდონში, პარიზში, ჰონგ-კონგში, მელბურნში, ტოკიოსა და ფრანკფურტში. მხოლოდ შეერთებული შტატების კომპანიები როდი დაადგინენ ინტერნაციონალიზაციის გზას. ლონდონის სოლისიტორთა წამყვან კომპანიას ფილიალები აქვს ბრიუსელიდან მოსკოვამდე, ასევე ამუშავებს ოფისებს სინგაპურში, ბანგკოკში, ჰანოისა და პეკინში. ჰამბურგში დაფუძნებულ კომპანიას ოფისები აქვს ბრატისლავაში, ბუდაპეშტში, ნიუ-იორკში, ჰონგ-კონგსა და სხვა ადგილებში. იტალიური კომპანია კი თავის ჩამონათვალს უმატებს დუბაისა და ტირანას. ¹⁴

შედეგად, სამართლებრივ სამყაროს აქვს დიგლოსიის ფორმა – ლინგვისტიკიდან ნა-სესხები ტექნიკური სიტყვა რომ გამოვიყენოთ. ის აღნიშნავს „სიტუაციას, როდესაც მთლიან სამეტყველო თანამეგობრობაში ერთობლივად აღმოცენდება ენის ორი ძალზე განსხვავებული სახე“, რაც ხშირად დაყოფილია „მაღალ“ და „დაბალ“ სახეებად. ¹⁵ დაბალი ვერსია გამოიყენება სახლში, ქუჩაში, პოპულარულ ლიტერატურასა და საპნის ოპერებში; მაღალი ვერსია კი – მოხსენებებში, გაზეთებსა და ოფიციალურ ლიტერატურაში. დიგლოსია ჩვეული მოვლენაა მსოფლიოს დიდ ნაწილში, მისი საშუალო ფორმა კი თითქმის უნივერსალურია. სამართლებრივ სამყაროში ანალოგია ენასთან შესაძლოა სულაც არ იყოს ცუდი. არსებობს ერთგვარი ინტერნაციონალიზებული სამართალი ან გლობალიზებული სამართალი, რომელიც გვერდიგვერდაა ან ზემოდან ექცევა ეროვნულ თუ ადგილობრივ სექტორს. ის შეიძლება წარმოადგენდეს იურისტების სამუშაოს მცირე ან ძალზე მცირე ნაწილს, მაგრამ მისი მნიშვნელობა ცალსახად მზარდია.

დღევანდელ მსოფლიოში, ხალხი, მაგალითად ესტონეთში, მონადინებულია ჩაიცვას საერთაშორისოდ და მიირთვას საერთაშორისო საკვები, ისევე, როგორც მათი მთავრობა მონადინებული შეუერთდეს ჩრდილოატლანტიკური ხელშეკრულების ორგანიზაციას, ევროპის კავშირს და სხვა საერთაშორისო ორგანიზაციას. მაგრამ არსებობს ერთგვარი დაძაბულობა გლობალიზების სურვილსა და ლოკალური კულტურის შენარჩუნების სურვილს შორის. ესტონელები დაახლოებით ერთ მილიონია. ისინი საუბრობენ ესტონურად, სულ მცირე სახლში, და ისინი აფასებენ საკუთარ ლინგვისტურ მემკვიდრეობას. მაგრამ როგორც კი შეაღწევენ საერთაშორისო ვაჭრობის სამყაროში ან შეეცდებიან ამას, მათ გაუჭირდებათ საზღვარგარეთ იმ პარტნიორების პოვნა, რომელთაც შეუძლიათ ესტონურად საუბარი. ბიზნესის მართვა შეუძლებელია გაურკვეველი ბგერებითა და ყესტების ენით. შესაძლებელია ბიზნესის კეთება თარჯიმნის დახმარებით და ასეც ხდება საკმაოდ ხშირად, თუმცა ეს, უკეთეს შემთხვევაში, მოუქნელი მოგვარებაა. ¹⁶ პროცესის მოსაწესრიგებლად აღმოცენდება

¹³ იქვე: 9-10.

¹⁴ იხ.: Martindale-Hubbell, I.: *International law Directory*, 1998.

¹⁵ Crystal, David: *An Encyclopedic Dictionary of Language and Languages*, 1992: 104.

¹⁶ პატარა ენებისთვის შესაძლოა ვერც მოხერხდეს გარიგების წარმოება თარჯიმნის მეშვეობით. თუ ესტონურ ბიზნესს ხელშეკრულებაში შესვლა სურს ტაილანდურ კომპანიასთან, ალბათ შეუძლებელია

ერთგვარი *lingua franca*. როგორც ირკვევა, ისტორიული მიზეზების გამო, მთავარი კანდიდატი დღეს ინგლისური ენაა. რეგიონალურ დონეზე, გამოიყენება კონკურენტი ენებიც – მაგალითად, ესტონელებს შესაძლოა ჯერ კიდევ მოეთხოვებათ რუსული ენის სრულყოფილი ცოდნა; ასევე მათ შეიძლება მიაჩნდეთ გერმანული, შვედური ან ფინური ენები მეტისმეტად სასარგებლოდ. მაგრამ ინგლისური ენა ჩანს გაბატონებულად საერთაშორისო ასპარეზზე, და ის ცალსახად იქნება დომინანტი ტრანსნაციონალურ სამართალწარმოებაში. მაგალითად, ვარშავაში (პოლონეთი) მოქმედ ცნობილ იურიდიულ კომპანიაში ოცდაცხრა იურისტიდან ოცდაექვსი ადასტურებდა ინგლისური ენის სრულყოფილად ცოდნას. პრაქტიკულად, იგივეს ამტკიცებდა 150 იურისტი კორეის ყველაზე მსხვილ იურიდიულ კომპანიაში.¹⁷

ინგლისური ენის დომინაცია იმასაც ნიშნავს, რომ ხელშეკრულებათა შედგენისა და სამართალზე ფიქრის ჩრდილოამერიკული წესები უფრო მეტ ზეგავლენას მოახდენს აღმოცენებად გლობალურ მართლწესრიგზე, ვიდრე ეს სხვა შემთხვევაში იქნებოდა. სამართლის ცალკეულ სფეროებში შეერთებული შტატების ინსტიტუტები მიჩნეულია მძლავრ მოდელებად.¹⁸ უხეშად რომ ითქვას, შეერთებული შტატების იურიდიული კომპანიებისთვის აშკარად სასარგებლოა გაიმარჯვოს საერთაშორისო ბიზნესის რბოლაში. შეუძლებელია გამოირიცხოს უჩინარი იძულების ფორმები მსოფლიოს ერთადერთი ზესახელმწიფოსა და მისი მოქალაქეებისაგან. მაგრამ იმის უმეტესობა, რაც შეერთებული შტატების „გავლენად“ ან ძალაუფლებად მიიჩნევა, შესაძლოა უბრალოდ ასახავდეს იმ ფაქტს, რომ შეერთებული შტატები, სხვადასხვა მიზეზის გამო, არის მონიწივე იმ თამაშში, რომლის მიზანიცაა თანამედროვე სამართლებრივი საჭიროებებისადმი მორგებული ინსტიტუტების გამოგონება. ტერმინი იმპერიალიზმი, რომელიც მიაწინებს შეერთებული შტატების სამართლისა და სამართალწარმოების გავრცელებას საზღვარგარეთ, ძალიან ხმამაღლა ყლერს. ნაწილობრივ, რაც ამასთან მიმართებით ხდება, ესეც გემოვნების საკითხი უნდა იყოს, როგორც კოკა-კოლის გავრცელება. ასევე, ეს სუფთა მოხერხებულობის და იმ ფაქტის შედეგია, რომ ამერიკელები ამ სფეროში იყვნენ საკმაოდ ადრე და რომ სამართალწარმოების მათი სტილი შეესაბამება საერთაშორისო წესრიგის საჭიროებებს.

ა. შემადგენლობა და სტილი

ჯერჯერობით მნიშვნელოვანი სიცარიელეა მართლწესრიგის გლობალური სექტორის შესახებ ლიტერატურაში. ბევრიც გამოქვეყნდა, მაგრამ მეტწილად დოქტრინის ხასიათის. ათობით სტატია შეეხება კოლიზიურ სამართალს. მოიძებნება ასევე სხვადასხვა შეთანხმების განმარტება, ამას ემატება მანიფესტები და ზოგადი ხასიათის ნარკვევები, როგორც წინამდებარე ნაშრომი. თუმცა სერიოზული, ზუსტი, ემპირიული გამოკვლევა ბევრი არ მოიპოვება.

ვინმეს პოვნა, ვინც შეიძლება ამ ორ კონკრეტულ ენას შორის ადვილ მოძრაობას. თითქმის დარწმუნებით შეიძლება ითქვას, რომ ორივე მხარე ერთმანეთთან საქმეს მოაგვარებს ინგლისურ ენაზე.

¹⁷ იხ.: Martindale-Hubbell, I.: *International Law Directory*, 1998. ინგლისური ენის გაბატონება არის, რასაკვირველია, უზომო უპირატესობა ჩვენთვის, ვისთვისაც ის მშობლიური ენაა და არახელსაყრელი ყველა დანარჩენისთვის.

¹⁸ იხ.: Wiegand, Wolfgang: „Reception of American Law in Europe“, in: *The American Journal of Comparative Law*, Vol. 39 (2), 1991: 229-248.

რა ახასიათებს მართლწესრიგის გლობალიზებულ სექტორს? დასაწყისისთვის, უნდა აღინიშნოს, რომ არსებობს „ხისტი სამართლის“ (Hard law) კორპუსი: ხელშეკრულებები, კონვენციები, „ვაჭრობისა და ტარიფების გენერალური შეთანხმების“ (GATT) და მისი მსგავსი ინსტრუმენტები, რეგიონალური პაქტები, მსგავსად ჩრდილოეთ ამერიკის თავისუფალი ვაჭრობის შეთანხმებისა (NAFTA) და მერკოსურისა, ასევე ევროპის კავშირი. ამათი ნაწილი ნამდვილად საერთაშორისოა, სხვები – რეგიონალური, მაგრამ თითოეული მათგანი, ნებისმიერ შემთხვევაში, მიმართულია ერებს შორის ზეგავლენის მოხდენისაკენ. „ხისტი სამართლის“ ნაწილმა ასევე შეამზადა იმის სათავეები, რასაც ხისტ ინსტიტუციებს ვუნოდებთ – ის ორგანიზაციები, რომელთაც აქვთ ნორმების და კონვენციების აღსრულების უფლება ან მოვალეობა. მსოფლიო ვაჭრობის ორგანიზაცია ამის მაგალითია.

შემდგომ, არსებობს ის, რასაც შეგვიძლია ვუნოდოთ „რბილი სამართლის“ კორპუსი – საერთაშორისო ჩვეულებები, პრაქტიკები და ქცევები. მრავლისმომცველი ლიტერატურა დაგროვდა იმის შესახებ, რასაც ზოგიერთი მკვლევარი აღწერს, როგორც *lex mercatoria*-ს ახალ სახეს. თავდაპირველი *lex mercatoria* იყო სავაჭრო ჩვეულებების კრებული შუა საუკუნეებში. ის მჭიდროდ იყო ასოცირებული ლომბარდიელ ვაჭრებთან, რომლებმაც ჩამოაყალიბეს ტრანსნაციონალური ბიზნესის ერთგვარი კლასი. თანამედროვე კომერციული სამართლის საკმაოდ ბევრი ინსტიტუცია, დაკავშირებული საბანკო საქმესთან, მოსალაპარაკებელ ინსტრუმენტებთან და მსგავს საკითხებთან, აღმოცენდა იმ ჩვეულებებიდან და პრაქტიკებიდან, რომლებიც *lex mercatoria*-ს ასპექტები იყო. საქმე ის არის, რომ ტრანსნაციონალურად მომუშავე იურისტებს დღეს აქვთ საკუთარი ჩვეულებები, ნორმები, პრაქტიკები და ყალიბდება ერთგვარი სავაჭრო სამართალი, კანონმდებლობისგან დამოუკიდებლად, მათ ქცევით მოდელზე დაყრდნობით.

აღბათ აქ თვალში საცემიც ძალიან ცოტაა. დანამდვილებით შეიძლება ითქვას, რომ საერთაშორისო ბიზნეს სამართლის ზოგიერთი ასპექტი უკვე ფორმალიზებულია – საერთაშორისო სავაჭრო ჯგუფების მიერ შემუშავებული სტანდარტული სახელშეკრულებო ფორმები და იმგვარი მექანიზმები, როგორიცაა INCOTERMS, მიღებული საერთაშორისო სავაჭრო პალატის მიერ. ამ „სამართლებრივი ან კვაზისამართლებრივი (ჩვეულებითი) ხასიათის სახელშეკრულებო დებულებებს“ თანდართული აქვს „ქცევის კოდექსები სანქციონების მეტ-ნაკლები ძალაუფლებით“, რაც აყალიბებს საერთაშორისო „ნორმატული წესრიგის“ ნაწილს.¹⁹ ეს ყოველივე სავარაუდოდ განაპირობებს, გესნერის სიტყვებით, „ნორმათა ავტონომიურ ჩამოყალიბებას საერთაშორისო ეკონომიკის შიგნით“.²⁰ მაგრამ, საბოლოო ჯამში, ყოველი ამგვარი ჩვეულება თუ პრაქტიკა როგორმე მიჩნეულ უნდა იქნეს ქმედითად ეროვნული სასამართლოების მიერ, რომლებიც იყენებენ იმას, რასაც ეროვნულ სამართლად მიიჩნევენ ან იმ წესებს, რომელთაც აღიარებს ეროვნული სამართალი – ანაც, როგორც ხშირად ხდება, სამართალს, რომლის გამოყენებაზეც ხელშეკრულების მხარეებს აქვთ დათქმა და წინარე თანხმობა.

ახალი *lex mercatoria* განსაკუთრებით ასოცირდება საერთაშორისო არბიტრაჟის²¹ მზარდ დარგთან, იმ სფეროსთან, რომელიც ახლახან შეისწავლეს და ასახეს დოზალემ და

¹⁹ Gessner, Volkmar: „Global Legal Interaction and Legal Cultures“, in: *Ratio Juris*, Vol. 7 (2), 1994: 132-145, 137.

²⁰ იქვე: 138.

²¹ იხ.: Carbonneau, Thomas E. (ed.): *Lex Mercatoria and Arbitration*, 1998.

გართმა.²² კომერციული არბიტრაჟი არის „გლობალური“ იმ მნიშვნელობით, რომ ის არ არის მჭიდროდ დაკავშირებული ლოკალური სამართლის რომელიმე კონკრეტულ სისტემასთან. ის მაშინ ხდება აქტუალური, როდესაც ხელშეკრულების ან გარიგების მხარეები თანხმდებიან პრობლემებისა და სირთულეების არბიტრაჟისთვის გადაცემაზე. ამგვარად, ისინი თავიანთ პრობლემებს გადასცემენ უნარიან და პრესტიჟულ პრაქტიკოსთა ჯგუფს და იცილებენ, სულ მცირე თავდაპირველად მაინც, სასამართლოებსა და ლოკალური სამართლებრივი სისტემის თავისებურებებს. ასეთ არბიტრთა უმეტესობა იურისტია, მაგრამ ისინი არ იქცევიან „ლეგალისტურად“. მათეული გადანყვება მომდინარეობს სოციალური ჩვეულებებიდან, ნორმებიდან და აზროვნებიდან, რომელიც საერთოა ბიზნესის წარმომადგენლებისთვის მთელ მსოფლიოში. ბიზნესს ურჩევნია მიმართოს არბიტრაჟს, რაც ნაკლებად მკაცრად გამოიყურება, ვიდრე სასამართლო დავა იქნებოდა.

Lex mercatoria საკმაოდ მოდური ფრაზაა და უეჭველად ქმნის გარკვეულ მცდარ შთაბეჭდილებას. მცდარია ორი მნიშვნელობით: პირველი, იგულისხმება, რომ ეს ნორმები ზუსტია და ცხადი, ასევე თითქოს ზუსტადაა ცნობილი. მეორეც, ვითომ გარიგების დამდები გავლენიანი და მდიდარი პირები მოქმედებენ ფუნდამენტურად განსხვავებული წესებით, ვიდრე გარიგების ეროვნული ან ლოკალური მხარეები. ბოლოს და ბოლოს, მაგალითად, კომერციული არბიტრაჟი ასევე ცნობილია სამართლის შიდასახელმწიფოებრივი სისტემისთვისაც. ყველგან, ბიზნესის წარმომადგენლები არჩევენ საკითხების მოგვარებას მორიგებით, თუ ეს შესაძლებელია, განსაკუთრებით კი თუ მათ აქვთ განგრძობადი ურთიერთობა. მსგავსად საერთაშორისო ბიზნესურთიერთობებისა, შიდასახელმწიფოებრივი ბიზნესურთიერთობებშიც ხშირად იმართება ჩვეულებითი პრაქტიკებით და იმ გრძნობით, თუ რა არის სწორი და არასწორი – ნორმებით, რომლებიც არც არის აუცილებლად აღიარებული ფორმალურ სამართალში.²³

რასაკვირველია, შემდგომი კვლევის გარეშე ბევრის თქმა შეუძლებელია საერთაშორისო კომერსანტთა ნორმებზე, ჩვევებსა და პრაქტიკებზე, ისევე, როგორც ბიზნესის წარმომადგენელთა ადგილობრივ ნორმებზე და ჩვეულებებზე. კვლევები საკმაოდ მწირია. ეჭვი მაქვს, ნებისმიერ დონეზე, გარიგებებსა და გარიგებათა წარმოებას გარკვეული ზოგადი მახასიათებლები მოეძებნება, რაც მათთვის საერთო იქნება. ეს გამონეუულია დაუგეგმავი დამთხვევის ყოვლისმომცველი გავლენით – პროცესით, რომელიც თანამედროვე მსოფლიოში ცოცხალი სამართლის სისტემებს მჭიდროდ აახლოებს ერთმანეთთან. არაფერია იდუმალი ამ კონკრეტულ პროცესთან დაკავშირებით. უფრო მეტიც, ყველა სისტემა თანამონაწილეობს საქონლისა და მოთხოვნის ტრანსნაციონალურ საზოგადოებრიობაში.²⁴ ბოლოს და ბოლოს, თანამედროვე მსოფლიოში არსებობს პრობლემები და სიტუაციები, რომლებიც საერთოა ყველა განვითარებული სახელმწიფოსთვის. ყველას უწევს საქმის ქონა საჭაერო ტრანსპორტის კონტროლთან, საერთაშორისო სატელეფონო ზარებთან, ინტელექტუალურ საკუთრებასთან, იმ ხალხისა და ბიზნესების საგადასახადო პრობლემებთან, რომლებიც ოპერირებენ ან ცხოვრობენ ერთზე მეტ ქვეყანაში. საერთო პრობლემები ხშირად საერთო

²² Dezalay, Yves and Garth, Bryant G.: *Dealing in Virtue: International Commercial Arbitration and the Construction of a Transnational Legal Order*, 1996.

²³ ეს არის გზავნილი შემდეგი კლასიკური გამოკვლევისა: Macaulay, Stewart: „Non-Contractual Relations in Business: A Preliminary Study“, in: *American Sociological Review*, Vol. 28 (1), 1963: 55-67.

²⁴ Friedman, Lawrence M.: „Is There a Modern Legal Culture?“, in: *Ratio Juris*, Vol. 7 (2), 1994: 117-131, 117.

გადანყვეტას განაპირობებენ. მაგრამ მაშინაც კი, როდესაც ეს ასე არ ხდება, ისინი აყალიბებენ საერთო ლექსიკონს და საერთო კონცეპტუალურ ჩარჩოს.

რასაკვირველია, ემპირიული საკითხია ის, თუ რამდენად შორს მიდის ეს თანხვედრა, კონვერგენცია.²⁵ ფართოდაა გავრცელებული რწმენა, რომ ჯერ კიდევ შემორჩენილია ხელშეკრულებათა შედგენის „ამერიკული“ წესი – ყოველი შესაძლო ხდომილების განმარტებით – და „იაპონური“ წესი, რომლითაც უბრალოდ ჩამოყალიბებულია ზოგადი ჩარჩო, ხოლო ყოველივე დანარჩენი, ხელის ჩამორთმევის ან თავის დაკერის მეშვეობით, მინებებულია მხარეთა მეტ-ნაკლებად კეთილი ნებისთვის. უცნაურია, მაგრამ სწორედ „იაპონური“ წესია, რომელიც, ზედაპირულად მაინც, უნდა გულისხმობდეს უფრო მეტ დამთხვევას. ბოლოს და ბოლოს, გარიგების მხარეებმა უნდა გაინანილონ რამენაირი ნორმატიული წინათგრძნობა იმისათვის, რომ ხელის ჩამორთმევა ეფექტურად აქციონ. გარიგება უნდა ეფუძნებოდეს გაგებას, ჩვეულების სისტემას.²⁶ ორ იაპონელ ბიზნესმენს შორის ხელის ჩამორთმევა შეიძლება აღნიშნავდეს ერთ რამეს; საერთაშორისო სფეროში კი ეს სავსებით სხვა მნიშვნელობის იქნებოდა.

ლიტერატურა სამართლებრივი ქცევების ეროვნულ სტილთა შესახებ მნიშვნელოვანია იმ საკითხთან დაკავშირებით, თუ რამდენად ღრმად მიმდინარეობს ეკონომიკურ და სამართლებრივ სისტემათა თანხვედრა. ეს ლიტერატურა განამტკიცებს მოსაზრებას ღრმად გამჯდარი და შეუთავსებელი კულტურული განსხვავებების შესახებ შორეული აღმოსავლეთის „კონფუციანურ“ ქვეყნებსა და განვითარებული მსოფლიოს დანარჩენ ნაწილებს შორის. არსებობს საპირისპირო ლიტერატურაც, რომელიც სასაცილოდ იგდებს ამ იდეას. ზოგიერთი გამოკვლევა ერთმანეთს უპირისპირებს ოჯახური ტიპის სანარმოებს (რომლებიც, მიჩნეულია, რომ ჭარბობს იმავე კონფუციანურ ზონაში, ასევე ლათინურ ამერიკაში და ალბათ იტალიასა და საფრანგეთში) და არაპერსონიფიცირებულ, ბაზარზე ორიენტირებულ, მენეჯერულ სანარმოებს შეერთებულ შტატებში (ალბათ ასევე ბრიტანეთის ჩათვლით).

ოკეანის იქით მცხოვრებ ჩინელებისთვის მიძღვნილ გამოკვლევებში, ჯენეტ ლინდა შეეცადა იმ იდეის სისტემატიზებას, რომლის თანახმადაც არსებობს იმ სახის ქმედითობა, რომელიც გამოიყენება მხოლოდ სანათესაოში ან საკუთარ ეთნიკურ ჯგუფში.²⁷ ცხადია, ბიზნესის „ამერიკული“ სტილი, რომელიც უფრო არაპერსონიფიცირებულია, უფრო მეტად გამოიყენებს იურისტებს და სავარაუდოდ აყალიბებს სახელშეკრულებო სამართლებრივი ურთიერთობის განსხვავებულ სტილს. შეუძლია ოჯახზე ან კლანზე დაფუძნებულ ბიზნესს გადარჩენა ზვიგენებით სავსე საერთაშორისო ვაჭრობის წყლებში? არის მიჯნა, როდესაც შეუძლებელია გარიგებების შეზღუდვა ბიძაშვილებით და თანაქალაქელებით. როდესაც ბიზნესი გადაინაცვლებს საერთაშორისო ასპარეზზე, ოჯახურ ბიზნესებს მოუწევთ ღრმა ჩასუნთქვა და „ამერიკანიზება“ – მათ მოუწევთ ასევე იურისტთა ჯგუფის დაქირავებაც. ამდენად, აქაც ვხედავთ კულტურის პრიმატს – გლობალური ეკონომიკური და სამართლებრივი კულტურისა.

²⁵ Merryman, John Henry: „On Convergence (and Divergence) of the Civil Law and the Common Law“, in: *Stanford Journal of International Law*, Vol. 17 (2), 1981: 357-388.

²⁶ იხ.: Gillette, Clayton P.: „Harmony and Stasis in Trade Usages for International Sales“, in: *Virginia Journal of International Law*, Vol. 39 (3), 1999: 707-742.

²⁷ Landa, Janet Tai: *Trust, Ethnicity and Identity*, Chapter 5, „A Theory of the Ethnically Homogeneous Middleman Group: An Institutional Alternative to Contract Law“, 1994: 101-114.

ბ. რისკები, წარუმატებლობანი, შესაძლებლობები

რისკისა და წარუმატებლობის გლობალიზება – პრობლემათა ინტერნაციონალიზაცია – ასევე მნიშვნელოვანია გლობალური მართლწესრიგისთვის. ულრიხ ბეკმა ასახა ის, რასაც „რისკის საზოგადოებას“ უწოდებს.²⁸ მისი წიგნი, რომელმაც დაიმსახურა მნიშვნელოვანი ყურადღება, შთაგონებული იყო ჩერნობილის კატასტროფით. მაშინდელ საბჭოთა კავშირში მარცხი განიცადა ბირთვულმა რეაქტორმა; რადიოაქტიურმა ნაკადებმა მოიცვა ევროპის მეზობელი ნაწილები. ისეთ ნაკადებს, როგორცაა გლობალური დათბობა, არა აქვთ საზღვრების რიდი. ტყეების გადანვა ინდონეზიაში, მყავური წვიმა, ხვრელები ოზონის შრეში: ეს ის საკითხებია, რომლებიც სცილდება ეროვნულ ინტერესებს.

გლობალური პრობლემები ხშირად გამოწვეულია იმ პროცესებით, რომლებიც შესაძლოა გვეჩვენებოდეს სრულიად ლოკალურად. გარკვეული თვალსაზრისით, შობადობის რაოდენობა კენიაში არავის საქმეა, გარდა კენიელებისა. მაგრამ აფრიკული ქვეყნების მზარდი მოსახლეობა, უპირველეს ყოვლისა, გამოწვეულია თანამედროვე მედიცინითა და ტექნოლოგიით – ტრანსნაციონალური პროცესით, რომელმაც შეამცირა ჩვილ ბავშვთა სიკვდილიანობის რაოდენობა. ხოლო მოსახლეობის სწრაფი ზრდა აფრიკასა თუ ბრაზილიაში ზემოქმედებას ახდენს დანარჩენ მსოფლიოზე; ის მოიხმარს გლობალურ რესურსებს და განაპირობებს არასტაბილურობას. შეუძლებელია ამ შედეგის შეკავება აფრიკაში; გარდაუვალია მისი გავრცელება მსოფლიოს სხვა ადგილებში. გენოციდი რუანდაში, შესაძლოა, გარკვეული თვალსაზრისით, არ იყოს პრობლემა, მაგალითად, ნიდერლანდებისთვის. მაგრამ მეოცე საუკუნის კულტურა, თავისი ხაზგასმით ადამიანის უფლებებზე, ართულებს დანარჩენი მსოფლიოსთვის იყოს გულგრილი მასობრივი მკვლევლობისადმი, მაშინაც კი, თუ ის ერთი ქვეყნის ფარგლებში განხორციელდა. კულტურული თანხვედრა მოიცავს არა მარტო მოხმარების მახასიათებლებს, არამედ ასევე ეთიკის ერთიანი, ყოვლისმომცველი კოდექსის, ადამიანის უფლებების კოდექსის მზარდ პოპულარობას.

ისევე რომ მიფუბრუნდეთ საკითხს, ხარბი ჩინური მადა კუს ხორცისა თუ მარტორქის რქისადმი შესაძლოა ჩინელების გარდა არც არავის აინტერესებდეს. პრობლემა კი ის არის, რომ ამ გემოთა დაკმაყოფილება ჩინეთის საზღვრებში შეუძლებელია, რადგან ჩინეთში არ არიან მარტორქები და მხოლოდ ცოტა კუ თუ მოიპოვება. ამ პროდუქტებისადმი მოთხოვნას შეეძლო ამ საწყალ არსებათა მიყვანა განადგურების ზღვრამდე. მსოფლიოში, რომელშიც ვცხოვრობთ, პანდების განადგურება თითქმის უფრო მიუღებელია, ვიდრე ბევრი ადამიანის განადგურება „სუვერენული“ ქვეყნის შიგნით. მოდერნულობის კულტურა შეიცავს ურთიერთკავშირის გრძნობას; და გარემოს დაცვის მოძრაობა არის როგორც ძლევამოსილი, ასევე ზედმინეწვით მოდერნული. რასაკვირველია, ის სცილდება საზღვრებს. გიგანტური პანდა გადაიქცა საერთაშორისო ცნობად სახედ – ემბლემად გადაშენების პირას მყოფი სახეობებისთვის. ეს არ არის ცხოველისეული ქარიზმის ერთადერთი მაგალითი. კონდორებს, მარტორქებს, მთის გორილებსა და ტყავიან კუებს ასევე ჰყავთ თავიანთი ფანკლუბები. ჩვენ ვცხოვრობთ მსოფლიოში, რომელშიც ზოგიერთი ქვეყანა მოვალედ თვლის თავს უთხრას სხვა ქვეყნებს, არ მოკლან ვეშაპები; რომელშიც შეერთებული შტატები კრძალავს სპილოს ძვლის იმპორტს; რომელშიც ხალხს სურს დახარჯოს მილიონები დიდი, უშნო მტაცებლების გასარჩენად.

²⁸ Beck, Ulrich: *Risikogesellschaft*, 1986.

გლობალურ ეპოქაში ასევე თითქმის შეუძლებელია მატლების, ხოჭოების, სარეველების, მავნე მწერების გავრცელების შეჩერება მსოფლიო მასშტაბით: ისინი მოყვებიან სატვირთო გემებს და მიფრინავენ მგზავრებთან ერთად უსწრაფესი თვითმფრინავებით. ხის გველების შემოსევა ერთ კუნძულზე, კოლოებისა ნიუ-იორკში, ხილის ბუზების კი კალიფორნიაში – სია გრძელი და შემადონებელია. ასევე, ყოველთვის არის საფრთხე, რომ რომელიღაც ეგზოტიკური ვირუსი ცხოველიდან გადავიდეს ადამიანზე. თუ ასეც მოხდა, ის ალბათ გავრცელდება მთელ მსოფლიოში. სავარაუდოა, რომ სწორედ ეს არის შიდსის ვირუსის ისტორია. სხვა ვირუსები, ასევე მომაკვდინებელი, უნდა იმალეოდეს თითქმის ყველგან. რასაკვირველია, ყოველივე ეს აძლიერებს ურთიერთკავშირის გრძნობას.

ტრანსნაციონალური რისკები სულაც არ არის სიახლე. ჟამიანობა არასოდეს აქცევდა ყურადღებას საზღვრებს და შავი ჭირიც უფრო მეტად გავრცელდა და გაცილებით უფრო მეტი ადამიანი იმსხვერპლა, ვიდრე ჩერნობილის ქარებმა. თუმცა, როგორც ჩანს, დღეს უფრო მეტი გლობალური რისკია, ვიდრე ოდესმე. აქამდე არასოდეს ყოფილა ისეთი რისკები, როგორცაა ბირთვული ომი ან გარემოს განადგურება, რომლებიც, პირდაპირი მნიშვნელობით, დედამიწაზე სიცოცხლის გაქრობის საფრთხეს შეიცავდა. გლობალური რისკები აშკარა პრობლემაა საერთაშორისო წესრიგისთვის. ეს რისკები მოითხოვენ გადამწყვეტას ისეთი უნივერსალური მასშტაბით, როგორც შესაძლებელია. რომელიმე ერთი ქვეყანა ვერ გადაარჩენს ვეშაპებს. რომელიმე ერთი ქვეყანა ან ქვეყნების ჯგუფიც კი ვერ შეძლებს შეავსოს ხვრელი ოზონის შრეში. რომელიმე ერთი ქვეყანა ვერ შეაჩერებს ბირთვული იარაღის გავრცელებას და გენოციდური ომების არიდებას. ჯერ კიდევ უკიდურესად განუვითარებელია ყველა ამ რისკის მოგვარების მექანიზმები. საერთაშორისო თანამეგობრობა უნდა მიენდოს ნებელობით მოქმედებებს, ხელშეკრულებებს, კონვენციებს და მსგავს ინიციატივებს. ძნელია ყველას დაყოლიება ამ ინსტრუმენტებზე ხელის მოსაწერად და ბევრი ქვეყანაც, პოლიტიკური და ეკონომიკური მიზეზების გამო, ყოველთვის იქნება მიმართული წესების დარღვევისკენ. სხვა ქვეყნები უბრალოდ ძალზე სუსტები არიან, სახელისუფლო თვალსაზრისით, რომ ამოქმედონ მათივე ხელმონერილი ხელშეკრულებები. და არც არსებობს მკაფიო ან სულ მცირე, თანმიმდევრული გზა სუვერენული ერების კონტროლის, მონიტორინგისა და დასჯისათვის. ყოველივე ეს განაპირობებს ხისტი და აღსრულებადი სამართლის აუცილებლობას, რომლითაც მოცული იქნებოდა ყველა ერი. მთელ მსოფლიოს ესაჭიროება სუფთა ჰაერი და წყალი, მას ასევე სჭირდება (ნაკლებად აშკარა მნიშვნელობით) წვიმიანი ტყეები, სტეპები, პრერიები და მარჯნის რიფები. გავრცელების ადგილები და რესურსები, სამართლებრივი თვალსაზრისით, ჯერ კიდევ განლაგებულია ეროვნული საზღვრების შიგნით და გიგანტური, უხილავი ლობე, სახელად „ეროვნული სუვერენიტეტი“, უცხოელებს მეტწილად გარეთ ტოვებს. სულ უფრო მეტი ადამიანი აღიარებს, რომ ლესე ფერი (*laissez faire*) აქ მიუტევებელია. ეს კი განაპირობებს ხისტი და აღსრულებადი სამართლის საჭიროებას: მაგრამ საიდან მოვა ის და როგორ?

არსებობს სხვა რისკიც, რომელსაც განვითარებული ქვეყნები საკმაოდ სერიოზულად მიიჩნევენ. ეს არის გლობალური რისკი ცხოვრების სტანდარტებთან დაკავშირებით. საერთაშორისო ვაჭრობის უსაზღვრო ზრდამ ყოველი მსხვილი ერი თოკის ერთიანი ბურთის სახით შეკრა, რომლის გახსნაც შეუძლებელია. ბოლოს და ბოლოს, ვაჭრობას აქვს შედეგები. მეტწილად, ეს კარგი შედეგებია. ყველა სარგებლობს თავისუფალი ვაჭრობით; ეს, ნებისმიერ შემთხვევაში, ორთოდოქსული ეკონომიკის სახარებაა. მაგრამ „თავისუფალი ვაჭრობა“,

როგორც უშუალოდ თავისუფალი ბაზარი, არ არის უბრალოდ არყოფნა, ნეგატივი, თავისუფლების ფორმა; ის არის ინსტიტუცია და გულისხმობს ჩვეულებებს, ნორმებსა და სტრუქტურებს. და ის არის პროცესი, რომელიც თანაგრძნობის გარეშე გასცემს ჯილდოებსა და სასჯელებს. უხილავ ხელს სავსებით არ ანაღვლებს ცხოვრების სტანდარტები ბელგიასა თუ განაში. ზღვის მზარდი მოქცევა ყველა ნავს ასწევს ზევით; მაგრამ ზოგიერთი ნავი ვაი რომ არასახარბიელო მდგომარეობაშია და მზარდი მოქცევაც ზღვის ფსკერზე ჩაძირავს მათ.

საყოველთაოდ ცნობილი სიბრძნეა, რომ თავისუფალი ვაჭრობა და თავისუფალი ბაზრები უმთავრესი საყრდენია დემოკრატიისა და კარგი მმართველობისთვის, რადგან ისინი ქმნიან სტაბილურობასა და დოვლათს. მაგრამ ამი ჩუამ განავითარა მოსაზრება, რომლის თანახმადაც, გარკვეულ პირობებში „თავისუფალ ვაჭრობას“ შეუძლია ფაქტობრივად ძირი გამოუთხაროს სტაბილურობასა და დემოკრაციას. ეს ხდება მაშინ, როდესაც ეთნიკური უმცირესობა, მაგალითად თეთრკანიანები სამხრეთ აფრიკაში და ჩინელები ინდონეზიაში, ხდება ეკონომიკურად დომინანტი. უმცირესობა ტკბება იმ სარგებლის უმეტესობით, რაც გლობალურ ბიზნესს მოაქვს ქვეყანაში. ამგვარ პირობებში „განვითარება“ ფაქტობრივად შეიძლება გამოიწვიოს დესტაბილიზაცია; ის განაპირობებს „ეთნონაციონალიზმს“ და კონფლიქტს. ჩუას მაგალითებად მოჰყავს შრი-ლანკა, მალაიზია და ყოფილი საბჭოთა რესპუბლიკები.²⁹ უეჭველია, არსებობს საინააღმდეგო მაგალითებიც.

განვითარებას შეუძლია საფრთხე შეუქმნას სტაბილურობას ეთნიკური უმცირესობის გარეშეც. განვითარებას შეუძლია გაზარდოს სოციალური და ფინანსური დისტანცია მდიდარსა და ღარიბს შორის. ეკონომიკოსს შეუძლია ამტკიცოს – და ალბათ სწორადაც – რომ ხანგრძლივ პერსპექტივაში ხალხის უმეტესობა სარგებელს ნახავს. მაგრამ რამდენად შორია ხანგრძლივი პერსპექტივა? ღარიბები, და ფაქტობრივად ყველა, ხანმოკლე ვადით ცოცხლობენ – პური დღესვე უნდა დაიდოს მაგიდაზე და არა ხვალ. განვითარებული ქვეყნები, მათი ბანკები და მსხვილი მსოფლიო ორგანიზაციები სულ უფრო მეტად არიან შეშფოთებულნი ვაჭრობისთვის საზღვრების მოშლით, ვიდრე იმ პრობლემებთან გამკლავებით, თავისუფალი ვაჭრობა რომ უდებს სათავეს. საზღვართა მოშლა შესაძლოა ისეთივე დიდი საფრთხე იყოს სოციალური სამართლიანობისა და საზოგადოებრივი მშვიდობისათვის, როგორც შიდსის ვირუსი.

გლობალიზაცია უფრო მეტია, ვიდრე ვაჭრობის საკითხი. ის ასევე ხალხის მოძრაობაცაა. ათასობით კაცი და ქალი არის მიგრანტი, ლეგალურად თუ სხვაგვარად, ერთი ქვეყნიდან მეორეში. ეს მიგრაცია მდიდარ ქვეყნებს მატებს ეთნიკურ და რასობრივ განსხვავებულობას, რაც მათ, შესაძლოა, განსაკუთრებით არც უნდოდეთ. ამ ქვეყნებიდან ზოგიერთი, მაგალითად ნორვეგია, ერთ დროს საკმაოდ მონოტონური იყო დემოგრაფიული თვალსაზრისით; მაგრამ უკვე აღარ. როდესაც ათასობით ადამიანი აბრახუნებს მდიდარი ქვეყნების კარებზე, იზრდება ზენოლა იმიგრაციისა და მოქალაქეობის კანონთა გასამკაცრებლად. იმიგრაცია, თავშესაფარი, მოქალაქის უფლებები არ იყო აქტუალური მეცხრამეტე საუკუნის გერმანიისა და საფრანგეთის დღის წესრიგში; ახლა კი ცალსახად აქტუალურია.

მეოცე საუკუნემდე, ევროპის ქვეყნების უმეტესობა იყო ადამიანების ექსპორტიორი და არა იმპორტიორი; შვედები, პოლონელები, ბერძნები და იტალიელები ტოვებდნენ თავიანთ

²⁹ Chua, Amy L.: „Markets, Democracy, And Ethnicity: Toward a New Paradigm for law and Development“, in: *The Yale Law Journal*, Vol. 108 (1): 1998: 1-107.

ქვეყნებს და მიემგზავრებოდნენ შეერთებულ შტატებში, კანადაში, ჩილესა ან ავსტრალიაში. შეერთებული შტატები, ასევე არგენტინა, ავსტრალია და სხვა „იმიგრაციული“ ქვეყანა, ერთ დროს მონადინებულნი იყვნენ ახალი მოქალაქეების გადასაბირებლად; ისინი უცხო ქვეყნებში რეკლამირების მეშვეობითაც იზიდავდნენ ადამიანებს. მაგრამ ამას აკეთებდნენ იმ ვარაუდით, რომ სასურველი ჯურის ხალხს მოინვევდნენ. არავინ ელოდა, რომ კარზე დააკაკუნებდა ათასობით ჩინელი გლეხი, გალატაკებული ტონგელი თუ ინდოელი.³⁰ თუმცა, მეოცე საუკუნეში იმიგრაციასთან დაკავშირებული კულტურული ბარიერები მოიშალა. როგორც უკვე აღვნიშნე, გლობალიზაცია, უპირველეს ყოვლისა, კულტურული პროცესია. ტელევიზიამ და ფილმებმა სიტყვა მიიტანა მიყრუებულ ადგილებამდე; ტრადიციული საზოგადოებანი განიცდიან სწრაფ ცვლილებებს; ზოგიერთ ქვეყანაში მოსახლეობის შეუკავებელი ზრდა აწვება რესურსებს; სოფლის მინას აღარ შეუძლია გამოკვების ყველა მშვიერი. გროვდება ზედმეტი სამუშაო ძალის უზომო მარაგი. 80000000 „ექსპატრიანტი შავი მუშა“ შრომობს მსოფლიო მასშტაბით;³¹ და კიდევ ათობით მილიონი სიხარულით შეუერთდებოდა მათ რიგებს. უფრო მეტიც, იმ შემთხვევაში, თუ თანამემამულეთა კოლონიები გაშენებულია ლონდონში, რომში, სიდნეისა ან ნიუ-იორკში – იმ ხალხისა, რომლებიც შენს ენაზე საუბრობენ, ამზადებენ შენთვის ნაცნობ საკვებს და შენივე აღმსარებლობის არიან – უფრო ადვილი და ნაკლები გაუცხოების გამომწვევია მიატოვო შენი სოფელი ან ქვეყანა და გადახვიდე უცხო ქალაქში. მდიდარი ქვეყნები იშენებენ ლობებს ირგვლივ, რომ დაიცვან თავი, როგორც პირდაპირი, ასევე სამართლებრივი მნიშვნელობით, იმ მსოფლიოსგან, რომელშიც იმიგრაციის წინააღმდეგ აღმართული კულტურული ზღუდეები დაინგრა მეტწილად, თუ სრულებით არა.

თუმცა, არის ერთგვარი თვალთმაქცობის ელემენტი ამ ახლად აღორძინებულ ზღუდე-ნაგებობაში. ამ საზოგადოებებიდან ბევრს მოუწია ყოფილიყო დამოკიდებული ლეგალური თუ არალეგალური მიგრანტების მიერ ბინძური სამუშაოს შესრულებაზე, თეფშებისა და საპირფარეშოების გარეცხვაზე, სალათის ფურცლების კრეფასა და იატაკის ხეხვაზე. სხვა სიტყვებით, ზღუდეში დატოვებულია საგანგებო ხვრელი. რეალური პოლიტიკა, ოფიციალური პოლიტიკისგან განსხვავებით, მიმართულია ამ ხვრელის საჭირო ზომით შენარჩუნებისკენ. თუმცა, უკეთესი ხარისხის სამუშაოებისთვის, შრომა სულაც არ არის საძებნი და ის მომეტებულიცაა ბევრ მდიდარ ქვეყანაში. ქარხნები იხურება. ისინი გადააქვთ იმ ქვეყნებში, რომლებშიც შრომა ცენტები ღირს. მაღალი რიცხვის უმუშევრობა აწვება სოციალურ სახელმწიფოს, ქვეყნის შიგნით; ხოლო ქვეყნის გარეთ, საერთაშორისო თვალსაზრისით, ზრდის შემფოთებას შრომითი სტანდარტების ჩამოშლის შესახებ. არის მცდელობები აიკრძალოს იმ საქონლის გაყიდვა, რომელიც დამზადებულია მდიდარი ქვეყნების კანონებთან შეუთავსებელ პირობებში. მაგრამ „თავისუფალი ვაჭრობის“ დოგმა ზოგჯერ წინააღმდეგობის სახით წამოიმართება. მართლაცადა, სჭირდებათ განვითარებულ ქვეყნებს იმ სვიტერებისა და ბლუზების ყიდვა, რომლებიც დამზადებულია გაუსაძლისი შრომითი პირობებით ცნობილ ქარხნებში ან იმ ხალიჩებისა, რვა წლის ბავშვის მიერ რომ არის მოქსოვილი?

³⁰ პროტესტანტი იმიგრანტები ჩრდილოეთ ევროპიდან იყვნენ ძალზე სასურველი შეერთებულ შტატებში; სამხრეთ და აღმოსავლეთ ევროპიდან ხალხის ნაკადმა – კათოლიკეების, იუდეველებისა და მართლმადიდებლების – საბოლოოდ გამოიწვია შემზღუდავი საიმიგრაციო კანონის მიღება 1924 წელს.

³¹ McMichael, Philip: *Development and Social Change: A Global Perspective*, 1996: 187.

დასავლური საქონლის ფასში, უეჭველია, გათვალისწინებულია გარემოს კონტროლისა და მუშათა უსაფრთხოების დანახარჯები, რომ არაფერი ითქვას იმ ფაქტზე, რომ მშრომლები მიჩვეულნი არიან საშუალო კლასის ცხოვრებას. მესამე მსოფლიოს ქვეყნები ნაკლებ ყურადღებას აქცევენ (საერთო ჯამში) უსაფრთხოებასა და გარემოს დაცვას; და მულტინაციონალური კორპორაციებიც ხშირად მოქმედებენ ნებისმიერი კონტროლის გარეშე. კომპანიას Shell Oil შეუძლია დააბინძუროს ნიგერის დელტა ნიგერიაში – და აკეთებს კიდევ ამას – რამენაირი შიშის გარეშე, რომ ნიგერიის ან რომელიმე სხვა მთავრობა შეენინააღმდეგება ამას. იმპერიული ქვეყნები, გარკვეულწილად, არიან მულტინაციონალური კორპორაციების ტყვეები, სწორედ ისევე, როგორც იმპერიალიზებული ქვეყნები ამ ზედახორის ფსკერზე.

არგუმენტები თავისუფალი ვაჭრობის სასარგებლოდ პოლიტიკური და ეკონომიკური თვალსაზრისით წონადია – თითქმის დაეჭვების მიღმა. და „თავისუფალი ვაჭრობა“ მოიცავს კაპიტალის თავისუფალ დინებას. ფაქტობრივად, პოლიტიკური თვალსაზრისით არგუმენტი ქმედითია წარმოების ყველა ფაქტორთან მიმართებით, გარდა ერთისა: გარდა შრომისა. შეერთებული შტატების ან ევროპის თანამეგობრობის შიგნით, დანამდვილებით შეიძლება ითქვას, რომ სამუშაოს ძებნისას ხალხს შეუძლია თავისუფალი მოძრაობა ერთი ადგილიდან მეორისკენ. მაგრამ ვერავინ ბედავს განავრცოს თავისუფალი ვაჭრობის ლოგიკა იმიგრაციაზე, იმის მიუხედავად, რომ ზოგიერთ პურისტს სჯერა, მსოფლიო მთლიანობაში იქნებოდა უფრო შეძლებული თუ არ იარსებებდა არანაირი ბარიერი მიგრაციისთვის. მდიდარი ქვეყნები, ბუნებრივია, სავსებით დარწმუნებულნი არიან, რომ ისინი იქნებოდნენ ნაკლებად შეძლებულნი, თუ გახსნიდნენ კარებს და ყველას შეუშვებდნენ. აბსოლუტურად არანაირი შანსი არ არსებობს იმისა, რომ რომელიმე ქვეყანამ მიმართოს ამგვარ პოლიტიკას. ამდენად, ისინი ყველანი ავლებენ მკაფიო ხაზს ერთი მხრივ შრომის მოძრაობასა და მეორე მხრივ საქონლის, ფულის, ნებისმერი სახის კაპიტალისა და კულტურული პროდუქტების მოძრაობას შორის.

III. დასკვნა

შეჯამების სახით შეიძლება აღინიშნოს, რომ გლობალიზაციის ეპოქაში საზღვრებს სულ უფრო ცოტა მნიშვნელობა ენიჭება, როგორც კულტურული, ასევე ეკონომიკური თვალსაზრისით. მეორე მხრივ, სწორედ მათი კულტურული და ეკონომიკური სისუსტის გამო, ეროვნული საზღვრები სულ უფრო მეტ მნიშვნელობას ღებულობენ სხვა გაგებით. ბოლოს და ბოლოს, იყო დრო, როდესაც ხალხს ჰქონდა მიდრეკილება დარჩენილიყო საკუთარ ადგილსამყოფელზე; ესპანელი ან რუმინელი, რომ არაფერი ითქვას შრი-ლანკელზე, იბადებოდა და კვდებოდა სახლში ან სახლის მახლობლად; იტალიაში გადასახლება წარმოუდგენელი იყო. ამგვარი დემოგრაფიული მდგრადობა ახლა უკვე შეუძლებელია. სასაზღვრო კონტროლით აღმოფხვრილია ხალხის პოლიტიკურად არასასურველი მოძრაობა – მოძრაობა იმ ადგილიდან, სადაც ხალხს აღარ სურს ყოფნა, უფრო მიმზიდველი ადგილებისკენ, ადგილებისკენ, რომლებიც გაბრწყინებულია სიმდიდრითა და სამუშაო ადგილებით. პრობლემა არ არის მხოლოდ ეკონომიკური; ის კულტურულიც უნდა იყოს. გერმანელები წუხან „უცხოელებით“ სავსე გერმანიის მომავალზე. საფრანგეთი წუხს მულტიკულტურულ მსოფლოში საფრანგეთის მომავალზე, იმ მსოფლიოში, რომელიც ინგლისურად ლაპარაკობს. ირონიულია ის, რომ რაც საფრთხეს უქმნის ამ კულტურებს,

ფაქტობრივად, არის კულტურული თანხვედრა. ეს არის ზღუდეების მოშლა – განსაკუთრებით, კულტურული ზღუდეებისა. იგივე პროცესი, რის შედეგადაც კრუასანი მიენოდება ტოკიოს, ხოლო ჰამბურგერი – ჯაკარტას, უფრო აადვილებს ყოველი ქვეყნის გადაქცევას „გადასადნობ ქურჭლად“, ადგილად, სადაც აღრეულია კულტურები.

მხოლოდ ჰამბურგერმა, პიცამ და როკ-ენ-როლმა კი არ განიცადა გლობალიზება; არამედ ასევე ისეთმა ცნებებმა, როგორებიცაა სამართლის უზენაესობა ან ადამიანის ძირითადი უფლებები. გარკვეული თვალთახედვით, ადამიანის უფლებების რეჟიმი, რომლითაც შებოჭილია სახელმწიფო, არის პრივატიზაციის ერთგვარი სახე. ისევე, როგორც სახელმწიფო ასხვისებს რკინიგზებს, სატელეფონო კომპანიებსა და ნაციონალიზებულ მრეწველობებს, ის ასევე ახდენს ძალაუფლებაზე თავისი მონოპოლიისა და ხელისუფლების ნაწილის პრივატიზებას. კონსტიტუციონალიზმი და სასამართლო კონტროლი ახდენს სახელმწიფო ხელისუფლების ნაწილის გადაცემას მოქალაქეებისთვის. რასაკვირველია, ყოველი ქვეყანა თავად ქმნის საკუთარ სამართლებრივ სისტემას, აფუძნებს საკუთარ კონსტიტუციას, თავადვე უზრუნველყოფს საკუთარ სასამართლოებს, სამართლის უზენაესობას, უფლებების ბილს. მაგრამ უფლებების გლობალური კულტურა, აღიარება, რომ ზოგიერთი უფლება არის თანდაყოლილი და უნივერსალური – რაც ჩვენი ეპოქის მახასიათებელია – გავრცელდა მსოფლიო მასშტაბით, იგივე ძალითა და სისწრაფით, როგორც თავად მოდერნულობა. დანამდვილებით შეიძლება ითქვას, რომ ამ უფლებებს ეწინააღმდეგება ათეულობით ბოროტი და დიქტატორული რეჟიმი, მსოფლიოს კლემენტოკრატები, დაღმასვლისა და ჩამორჩენილობის სიმაგრეები. და მაინც, გვიანდელ მეოცე საუკუნეში, სულ უფრო მეტი ქვეყანა შეუერთდა დემოკრატიის კლუბს. ფრანკო მოკვდა, ჰიტლერი დამარცხდა, ბერძნული კოლონიები დაემხო. საბჭოთა კავშირს მოუწია დამშვიდობებოდა პოლონეთს, უნგრეთსა და სხვა თავის სატელიტებს; შემდგომ კი თავად კავშირი დაინგრა. ქვევიდან ნამოსულმა ზენოლამ მოუტანა დემოკრატია კორეასა და ტაივანს. ყოველგვარი იძლევა იმედს, რომ უფლებების რეჟიმის სასარგებლოდ სულ უფრო მეტი მოექცევა.

„გლობალური სოფლის“ მეტაფორა მართლაც მოდური იყო. მაგრამ გლობალურ წესრიგს არაფერი აქვს საერთო სოფელთან. სოფლები იყო პატარა, კარჩაკეტილი და პროვინციული. პიცისა და ინტერნეტის სამყარო არ არის სოფელი; ის არც ქალაქი ან არც სახელმწიფოა, და არც სხვა რამ, დამკვიდრებული ცნებებით მარტივად აღსაწერი. ის არის დარსა – არსად; მისი მომავალი ბუნდოვანია. მისი სამართლებრივი მომავალიც თანაბრად ბუნდოვანია.

ინგლისურიდან თარგმნა **ლაშა ბრეჰვაძე**,

MA, LL.M, PhD,

თინათინ წერეთლის სახელობის სახელმწიფოსა და
სამართლის ინსტიტუტის დირექტორი,
თსუ-ს იურიდიული ფაკულტეტის პროფესორი